

Brottsutvecklingen i Sverige fram till år 2007

Kapitel: Rån

Hela publikationen finns att beställa eller ladda ner på www.bra.se/go/297

Sammanfattning

Rån är ett allvarligt brott som enligt brottsstatistiken ökat kraftigt under 1990-talet och sedan under 2000-talet varierat kring en jämn men historiskt sett hög nivå. Framför allt är det person- och butiksrån som ökat. Där står brottsaktiva ungdomsgång i storstäderna och personer med omfattande missbruksproblem för en stor del av brotten. Bank- och postrånen har däremot minskat sedan mitten av 1990-talet och låg år 2007 på den lägsta nivån på tjugo år med 68 anmälda brott. Detta anses främst bero på en ökad teknisk säkerhet, en minskad kontanthantering vid bank- och postkontoren samt allmänt färre kontor. Även riktade polisinsatser mot vissa grupper tycks ha haft betydelse. Minskingarna har heller inte helt kompensrats av så kallade överflyttningseffekter till de uppmärksammade värdetransportrånen, även om dessa rån ökade kraftigt i slutet av 1990-talet. Vissa överflyttningar kan dock under 2000-talet ha skett till butiksrånen, i synnerhet mot guld-, urmakar- och juvelbutiker.

Omkring en procent av Sveriges befolkning drabbas varje år av rånliknande händelser enligt de senaste större offerundersökningarna. Vissa särskilda grupper utsätts dock i högre omfattning. Bland dem kan nämnas ungdomar i storstadsområden samt vissa yrkes- och företagarkategorier, såsom anställda i och innehavare av jourlivsbutiker, guld- och urmakarbutiker och videobutiker samt taxiförare.

Trots kraftiga ökning av rånen har polis och åklagare i samma omfattning som tidigare lyckats binda gärningspersoner vid brotten. Till skillnad från många andra brottstyper har alltså upplklaringsprocenten för rånen inte minskat över tid. Detta visar att rånen är högprioriterade i rättsväsendets arbete. För att förebygga rån behövs dock åtgärder på flera plan. Bland annat kan situationell, teknisk brottsprevention ha stor betydelse. I ett längre perspektiv framstår också socialpolitiska åtgärder som viktiga, inte minst när det gäller personrån mellan unga.

Inledning

Rån är ett allvarligt brott som uppmärksammas alltmer. Numera betraktas rån ofta i första hand som ett våldsbrott, även om det rent juridiskt sorteras under tillgreppsbrotten. Med rån avses i 8 kap. 5–6 § brottsbalken (1962:700) handlingar där någon genom våld eller hot om våld stjälar annans egendom. Även gärningar där den som vid en stöld anträffas på bar gärning och då sätter sig till motvärn genom våld eller hot ska enligt brottsbalken (BrB) rubriceras som rån. Rån behöver alltså inte bara vara planerade aktioner med skjutvapen, masker och flyktbilar. Det kan även handla om snatterier eller väskryckningar som övergått i så kallade motvärnsrån när gärningspersonen blivit hindrad och då försökt hota, slå eller knuffa sig ur situationen med stöldgodset i behåll.

Lagen skiljer också på rån och grovt rån. Med grovt rån avser brottsbalken exempelvis rån där det våld som rånaren hotar med eller använder är livsfarligt, eller att rånaren på ett hänsynslöst sätt utnyttjat den rånades skyddslösa ställning (BrB 8 kap. 6 §). Något särskilt lagrum för rån lindrigare än normalgraden finns däremot inte. I stället kan man dömas för andra brott, till exempel olaga hot och stöld, om handlingen »med hänsyn till våldet, hotet eller omständigheterna i övrigt [är] av mindre allvarligt art« (BrB 8 kap. 5 § 2 st.). Alla brott som inledningsvis i rättsprocessen rubriceras som rån definieras alltså inte i slutdomen som rån.

Straffskalorna för rån är relativt höga. Mellan ett och sex års fängelse för rån och mellan fyra och tio år för grovt rån. De höga straffskalorna innebär att en betydande del av dem som sitter intagna i svenska fängelser är dömda för just rån (omkring 10 procent enligt den officiella kriminalstatistiken). Varken straffskalorna eller brottsbalkens definitioner av rån brott har ändrats under 1990- eller 2000-talet.

Tre huvudkategorier av rån

I brottsstatistiken redovisas rånen efter vilken typ av brottsobjekt eller brottsoffer de riktats mot. Totalt redovisas ett tiotal rånkategorier. Rånen i de olika kategorierna skiljer sig åt i flera avseenden, men det finns även likheter dem emellan. För enkelhetens skull har de olika rån typerna i den fortsatta presentationen och analysen indelats i tre huvudkategorier, för vilka bland annat mörkertal, förekomst av skjutvapen och värde på det tillgripna tenderar att vara likartade.

Den första kategorin är *bank-, post- och värdetransportrån*, som är en liten kategori men där brotten vanligen avser stora värden. I underkategorin värdetransportrån ingår dock även rån mot värdebefordran, exempelvis då en person rånas på dagskassan som den transporterar till banken. Den andra huvudkategorin är *butiksrån och övriga rån*. Här ingår förstas butiksrånen, men även rån mot restaurang, mot dataföre-

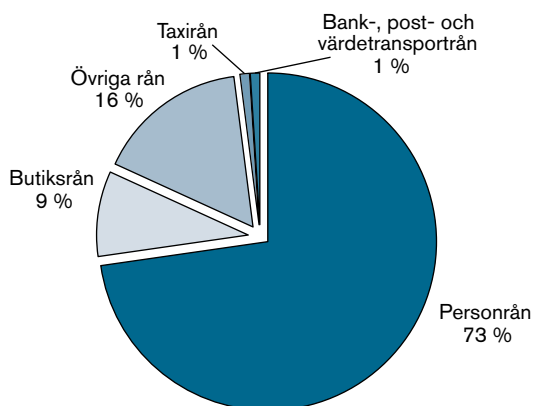
tag, taxirån samt förberedelser till rån där det är oklart exakt vilket objekt som skulle rånas. Den tredje kategorin är *personrån*, till vilka merparten av de rån som sker mot enskilda utanför deras yrkesutövning räknas, samt i denna presentation även rån mot funktionshindrad. Till kategorin personrån hör också de på senare år uppmärksammade så kallade bilrånen, även om dessa antagligen ofta redovisas under kategorin »övriga rån« i statistiken.

Tidigare bedömningar talar för att i princip samtliga bank-, post- och värdetransportrån och en stor del av butiksrånen och de övriga rånen anmäls till polisen (Ahlberg 2004). Mörkertalet är således litet. Kriminalstatistiken är därför en bra källa för att belysa utvecklingen och omfattningen av dessa typer av rån. Däremot pekar resultat från offerundersökningar på att en stor del av alla personrån inte anmäls till polisen. Mörkertalet för denna råntyp – som samtidigt är den vanligaste – är alltså betydligt högre än för andra rån. Särskilt stort har mörkertalet funnits vara när det gäller vissa speciella offergrupper, exempelvis hemlösa (Flyghed 2000).

Omfattning och struktur

År 2007 anmäldes drygt 8 600 rån, vilket utgör närmare en (1) procent av samtliga anmälda brott det året. Rån är därmed ett i statistiken mindre vanligt brott än misshandel, olaga hot eller inbrott – men vanligare än exempelvis våldtäkt, mordbrand eller förskingring.

Merparten av de rån som polisanmäls är personrån, som svarar för närmare tre fjärdedelar av alla anmälningar. Den näst största kategorin är de rån som betecknas butiksrån och övriga rån (mot restauranger, växlingskontor m.m.). Bank-, post- och värdetransportrån, den i nyhetsrapporteringen mest uppmärksammade gruppen av rån,

Figur 1. Andel polisanmälda rån efter typ, år 2007. Procent. (N=8 673.) Källa: Brå.

utgör däremot endast två procent av samtliga anmälda rån (se figur 1). Man bör dock minnas att det varierande mörkertalet indikerar att fördelningen mellan de olika råntyperna kan se annorlunda ut i verkligheten. Sannolikt utgör exempelvis personrånen en ännu större del av alla rån än vad anmälningsstatistiken visar. Fördelningen mellan de olika huvudkategorierna av rån i brottsstatistiken är i stort oförändrad sedan början av 2000-talet. Den lilla kategorin bank-, post- och värde-transportrån har dock tenderat att bli ytterligare något mindre de allra senaste åren.

Vapen användning och tillvägagångssätt

Rån brott förknippas ofta med skjutvapen eller annan vapen användning. Kriminalstatistiken redovisar också de anmälda rånen utifrån om de skett med skjutvapen eller inte. När det gäller användning av andra vapen och tillvägagångssätt vid rånen, kan en viss kunskap fås genom tidigare gjorda specialstudier.

Bank-, post- och värde-transportrånen kännetecknas av en mycket hög andel brott med skjutvapen eller vad som uppfattats som skjutvapen. Vid närmare 80 procent av dessa rån har skjutvapen förekommit enligt anmälningsstatistiken år 2007. Ett typiskt bank- eller postrån går till så att en eller flera maskerade rånare tar sig in bakom disken och där tillgriper pengar, ofta i anslutning till det aktuella kontorets öppnings- eller stängningstider. Vid värde-transportrånen är antalet gärningspersoner oftare fler än vid bank- och postrånen (i 84 procent av värde-transportrånen är de fler än en, jämfört med 41 procent för bank- och postrånen) och så gott som alltid beväpnade. Inte sällan används både handeldvapen och yxa, med vilken rånarna slår sig in i förarhytten.

Vid *butiksrån och övriga rån* (kontorsrån, taxirån m.m.) är användning av skjutvapen mindre vanligt än vid bank-, post- och värde-transportrånen, men ändå relativt vanligt förekommande. Sammantaget uppges att skjutvapen har använts vid en fjärdedel av de anmälda brotten. Butiksrånen separat har dock en högre andel fall med skjutvapen, omkring en dryg tredjedel. Vid butiksrånen är också andra typer av vapen såsom knivar, yxor, slagträn eller pepparsprayer vanliga. Detta innebär att det totalt sett bara är en mindre del (14 procent) av butiksrånen som sker helt utan vapen. Själva tillvägagångssättet vid butiksrånen är ofta ett snabbt angrepp mot kassan, där rånaren genom vapenhot och eventuellt viss skadegörelse tilltvingar sig kontanter. Butiksrånaren agerar typiskt sett ensam och kommer vid det enskilda rånet sällan över ett byte som överstiger fyrsiffriga belopp.

Personrånen utförs sällan med skjutvapen. Enligt anmälningsstatistiken förekom skjutvapen vid drygt fem procent av personrånen år 2007. Det tycks dock relativt vanligt att *någon* form av vapen (kniv, batong, etc.) använts. Enligt den Nationella trygghetsundersökningen (NTU)

förekom kniv, slagträ eller annan typ av vapen i omkring en tredjedel av de rån som enskilda svenskar utsattes för år 2006 (Brå 2008). Ofta riktas personrånen mot ungdomar och utförs av andra ungdomar, inte sällan flera till antalet och okända för offret. Det unga offret angrips vanligen på en offentlig plats utomhus såsom en gata, ett torg eller allmänna kommunikationer (Brå 2000).

Regional fördelning

Rån är ett utpräglad storstadsbrott. Av alla anmälda rån år 2006 anmäldes 45 procent till polismyndigheterna i Stockholms, Malmö och Göteborgs kommuner, samtidigt som bara omkring 17 procent av Sveriges invånare bor i dessa kommuner. Denna slagsida på storstadskommuner är större än för brott generellt, som till 25 procent fördelade sig på någon av de tre nämnda kommunerna år 2006.

Koncentrationen till storstadsregioner är ungefär lika stor för samtliga typer av rån, möjligen med undantag för bank- och postrån. De anmäls inte lika ofta som andra rån – endast till 35 procent – i någon av de tre mest tätbebyggda kommunerna (Stockholm, Malmö och Göteborg). Sett till fördelningen mellan *länen* i Sverige är dock bank-, post- och värdetransportrånen koncentration till storstadsregionerna lika hög som för andra rån. Däremot var bank- och postrånen koncentration till storstadsregionerna lägre även på länsnivå under slutet av 1990-talet och på 2000-talet – troligen på grund av att Stockholmsregionen var först ut med en generell ökning av säkerheten på bankkontoren (Brå 2004a). Att koncentrationen till storstadslänen nu åter är hög kan därför tolkas som att bankkontoren ute i landet numera i de flesta fall har samma säkerhetsnivå som kontoren i storstadsregionerna.

Värdetransportrånen tycktes åren 2004–2006 liksom tidigare år under 2000-talet till stor del vara ett Stockholmsfenomen. Mellan 60 och 70 procent av alla sådana rån anmäls i Stockholms län, medan storstadslänen Skåne och Västra Götaland inte är högre representerade än övriga län. Även så kallade bilrån, där en eller fler gärningspersoner tilltvingar sig en bil mot offrets vilja, är i hög grad ett Stockholmsfenomen. Tidigare studier visar att drygt 50 procent av de anmälda bilrånen skedde i Stockholms län (Brå 2005).

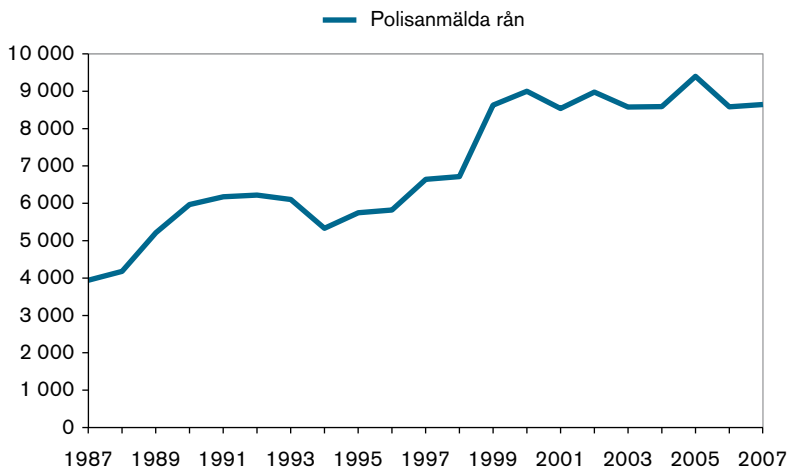
Rånens utbredning enligt den Nationella trygghetsundersökningen (NTU)

Även om vissa typer av rån har ett lägre mörkertal än många andra våldsbrott visar naturligtvis kriminalstatistiken inte rånbrottslighetens hela omfattning. Som nämnts är mörkertalet troligen litet för bank-, post- och värdetransportrån, butiksrån och övriga rån, men större och mer svårbedömt för personrån, som in sin tur är den volymmässigt största rånkategorin. Den årliga Nationella trygghetsundersökningen

(NTU), där ett slumpmässigt urval av närmare 15 000 svenskar besvarar frågor om bland annat utsatthet för olika typer av brott, är därför ett värdefullt komplement till kriminalstatistiken.

I 2006 respektive 2007 års NTU uppgav närmare 1 procent av svenskarna att de utsatts för rån (Brå 2008). Majoriteten (80 procent) uppger sig ha utsatts för de typer av rån som ligger inom kategorin personrån. Den övriga femtedelen uppgav att de hade utsatts för brotten »med anledning av sitt yrke« (Brå 2007). Andelen personrån är således ännu större i NTU än i kriminalstatistiken. Detta är ett förväntat resultat, eftersom anmälningsbenägenheten torde vara lägre för personrånen än för rån som drabbar personer i deras yrkesliv (t.ex. butiks- eller kontorsrån). En stor del av dem som enligt NTU utsatts för rån är personer i åldern 16–24 år. Denna andel låg i 2007 års undersökning på 45 procent och i 2006 års på 54 procent. NTU pekar alltså på att utsattheten för rån kan vara klart mer utbredd bland unga än bland äldre.

När det gäller hur stort mörkertalet för personrån verkligen är, ger resultaten i NTU något motstridiga indikationer. Närmare hälften (44 procent) av dem som i 2007 års undersökning uppgav att de drabbats av rån angav att rånet anmäls till polisen. Liknande resultat fann man i kartläggning av personrån bland ungdomar i Stockholm och Malmö under slutet av 1990-talet (Brå 2000). Utifrån svaren i NTU borde det samtidigt totalt ha skett omkring 90 000 rån i Sverige år 2006, varav cirka 72 000 kan betraktas som personrån. Om anmälningsbenägenheten verkligen ligger på 44 procent borde det då ha anmälts omkring 30 000 personrån i Sverige år 2006. Detta är närmare fem gånger så många personrån som faktiskt anmäldes det året. Denna bristande överensstämmelse kan ha flera förklaringar. För det första kan de till-

Figur 2. Antal polisanmälda rån år 1987–2007. Källa: Brå.

frågade i NTU överrapportera i vilken utsträckning de faktiskt anmält rånet till polisen, på grund bland annat av att detta upplevs som önskvärt. För det andra kan de tillfrågade överrapportera själva utsattheten, dels genom att man i NTU uppger händelser som av rättsväsendet i själva verket inte definieras som rån, dels genom så kallade teleskopeffekter (man uppger rånhändelser som inträffat längre tillbaka i tiden än det senaste året). För det tredje kan de tillfrågade rapportera händelser som inträffat och polisanmälts utanför Sverige.

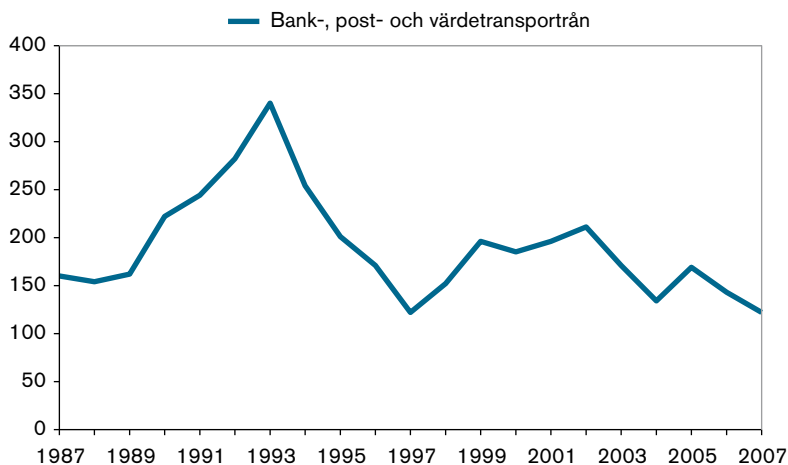
Oavsett orsakerna till den bristande överensstämmelsen kan alltså den verkliga andelen personrån som polisanmäls ligga betydligt lägre än de 44 procent som NTU visar. Osäkert är dock hur mycket lägre. I vart fall är det mindre än hälften av alla personrån som anmäls till polisen.

Utveckling

Totalt sett ökade anmälningar om rån kraftigt under slutet av 1980-talet och under 1990-talet. Ökningen har därefter avstannat och antalet brott har sedan början av 2000-talet fluktuerat kring samma nivå (se figur 2). Utvecklingen för rånen som samlad brottskategori styrs i mångt och mycket av personrånen som är antalsmässigt flest.

Bank-, post- och värdetransportrån

Bank-, post- och värdetransportrånen följer en annan trend än rånen generellt. Efter en kraftig ökning i början av 1990-talet har rånen mot dessa branscher sammantaget minskat både under 1990- och 2000-talet (se figur 3). Just värdetransportrånen (inklusive rån mot värdebeford-

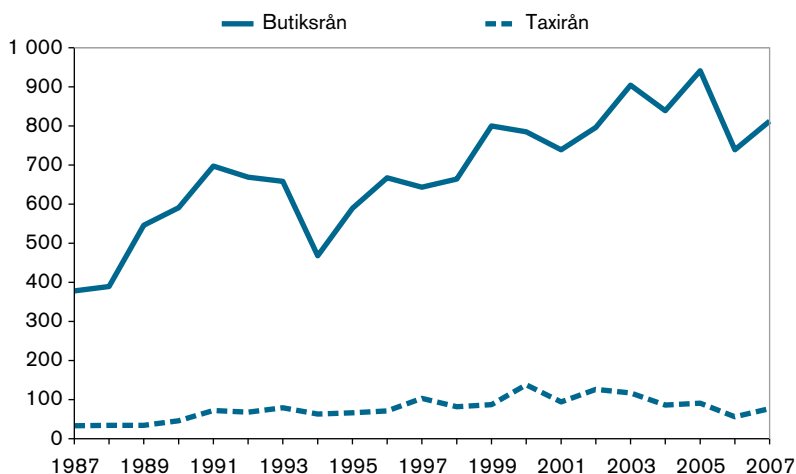
Figur 3. Antal polisanmälda bank-, post- och värdetransportrån år 1987–2007. Källa: Brå.

ran) har dock inte uppvisat något minskning, utan har under 2000-legat jämnt på drygt 50 anmälda brott per år, efter att ha ökat i slutet av 1990-talet. Rånen mot bank- och postkontor har däremot minskat kraftigt både på 1990- och 2000-talet. År 2007 låg dessa rån på den lägsta nivån på tjugo år (63 anmälda bankrån och 5 anmälda postrån).

Minskningarna av bank- och postrån har förklarats främst med att bank- och postkontoren som hanterar kontanter blivit färre och säkrare. Trots att en viss överflyttningseffekt till värdetransportrån är möjlig har en sådan inte kunnat kompensera för minskningen i bank- och postrån (Brå 2004b). Man har också antagit att framgångar inom polisen med att gripa ett par högaktiva och specialiserade ligor var av betydelse för minskningen i mitten av 1990-talet (Brå 2004b).

Butiksrån och övriga rån

Det som här kallas butiksrån och övriga rån går i sin helhet inte att följa över tid, eftersom en statistikomläggning i slutet av 1990-talet gjort att innehållet i kriminalstatistikens kategori »övriga rån« förändrats över tid. Butiksrån separat och vissa andra enskilda typer av rån som i föreliggande undersökning kategoriserats som övriga rån, exempelvis taxirån, går däremot att följa. Det visar sig då att butiksrånen ökat successivt i princip hela den senaste tjugooårsperioden, medan taxirånen ökade under 1990-talet för att sedan under 2000-talet ligga på en jämn eller till och med något minskande nivå (se figur 4).

Figur 4. Antal polisanmälda butiks- respektive taxirån, år 1987–2007. Källa: Brå.

Ökningarna av butiksrån har tidigare förklarats med att vissa ungdomsgång börjat ägna sig åt dessa brott (Brå 2004a). Även vuxna missbrukare bedöms stå för en del av ökningarna. Bakom utvecklingen finns också en förändrad tillfällesstruktur. Antalet kvällsöppna småbutiker med låg bemanning (t.ex. jourlivsbutiker och bensinstationer) har successivt ökat sedan mitten av 1980-talet (Brå 2002). Samtidigt har det rent tekniskt blivit svårare att genomföra vissa andra vanliga brott såsom bilstölder och bilinbrott.

Det har också diskuterats att ökningarna av butiksrån kan bero på överflyttningseffekter från den minskande kategorin bank-, post- och värdetransportrån. Detta förefaller rimligt utifrån att butiksrånen fortsatt att öka även under 2000-talet och att ökningarna även gäller de butiksrån som genomförs med skjutvapen. Skjutvapenanvändning är ju annars något som kännetecknar bank-, post- och värdetransportrånen. Främst är det rån mot urmakar- och guldsmedsbutiker, där värdet på rånbytet som regel är tämligen stort och professionalismen vid rånen generellt högre, som kan ha drabbats av överflyttningseffekter från bank- och postrånen (Brå 2002).

En liten men uppmärksammas rån typ som åtminstone delvis sorterar under övriga rån är de tidigare nämnda bilrånen eller de så kallade bilkapningarna. Tidigare kartläggningar visar att dessa rån ökat mellan 1990-talet och 2000-talet (Brå 2005). Det finns dessvärre inga uppgifter om hur utvecklingen sett ut efter år 2004, eftersom denna typ av rån inte särredovisas i kriminalstatistiken. Trots ökning i ett längre perspektiv var dock själva omfattningen av denna rån typ vid den senaste specialstudien fortfarande låg. Omkring 100 bilrån anmäldes år 2004 (Brå 2005), vilket kan jämföras med drygt 800 butiksrån och 6 300 »vanliga« personrån samma år.

Personrån

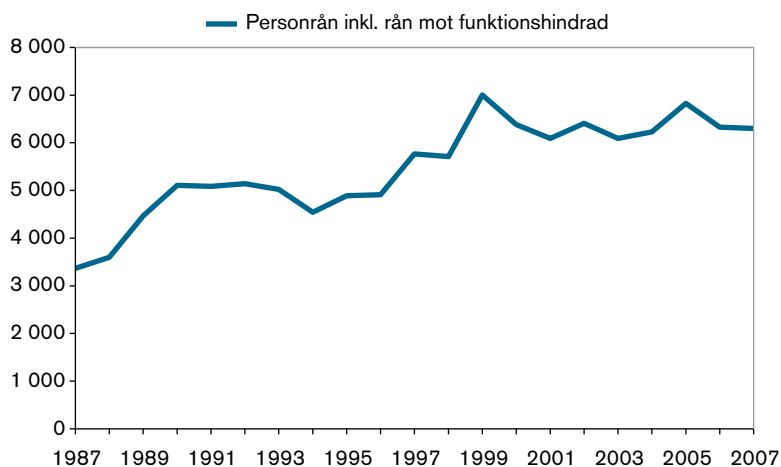
De anmälda personrånen har, som tidigare antytts, ökat kraftigt under slutet av 1980- och andra halvan av 1990-talet, vilket har bidragit till att de anmälda rånen totalt sett ökat. Under 2000-talet tycks dock ökningen ha avstannat och antalet anmälda personrån låg år 2007 på ungefär samma nivå som år 2000 (se figur 5, s. 150). När det gäller den undergrupp av personrånen som utgörs av rån mot funktionshindrade har däremot anmälningarna minskat sedan 1990-talet.

En bedömning utifrån tidigare kartläggningar är att det både i slutet av 1980-talet och under andra hälften av 1990-talet blev vanligare att vissa ungdomsgång, främst i storstäderna, ägnade sig åt personrån. Den första uppgången antas främst ha drabbat medelålders män, medan 1990-talets uppgång främst drabbade andra ungdomar – inte minst i och med att mobiltelefonerna blev ett populärt rån gods (Brå 2000,

Brå 2004a). Att ökningarna har planat ut, dels i början av 1990-talet och dels på 2000-talet, har på motsvarande sätt förklarats utifrån en minskad aktivitet i vissa nätverk av ungdomar. Dessa har helt enkelt störts, hindrats och lagförts genom aktivt polisarbete, vilket fått genomslag i statistiken då personrån är en förhållandevis liten brottskategori (Brå 2004a).

En del av 1990-talets ökning av personrån mellan ungdomar har också förklarats med en ökad anmälningsbenägenhet för rånhandlingar, samt att gärningar som tidigare inte rubricerats som rån vid anmälan och förundersökningar under 1990-talet allt oftare kommit att göra det (Brå 2000). Att denna typ av fenomen kan förklara en del av den kraftiga ökningen av anmälda personrån, stöds av det faktum att deltagandet i personrån inte generellt tycks ha ökat bland yngre ungdomar sedan mitten av 1990-talet. Andelen ungdomar i årskurs nio som i de nationella skolundersökningarna uppger att de »hotat för att få en sak« har snarare minskat än ökat över tid (Brå 2006). Detta utesluter dock inte att personrån bland unga samtidigt faktiskt har ökat. Ökningarna kan mycket väl ligga på en liten, problematisk grupp av ungdomar som kanske inte ens deltar i skolundersökningarna, eller på äldre ungdomar som över huvud taget inte är aktuella för dessa undersökningar.

Troligen har alltså ökningarna av personrån i anmälningsstatistiken dubbla orsaker. För det första har det skett faktiska ökning av brotten bland vissa problematiska grupper av ungdomar och unga vuxna, vilka i sin tur påverkats bland annat av den förändrade tillfällesstruk-

Figur 5. Antal polisanmälda personrån (inklusive rån mot funktionshindrad) år 1987–2007. Källa: Brå.

tur som fler dyra och bärbara föremål bland unga fört med sig. För det andra har en ökad uppmärksamhet på fenomenet höjt anmälningsbenägenheten och vidgat definitionerna av vad som anmäls och rubriceras som ett rån. Ett rimligt antagande är även att anmälningsbenägenheten också påverkats av att de föremål ungdomarna bär med sig och blir rånade på blivit dyrare.

Offer och gärningspersoner

Vilka som är de typiska offren och gärningspersonerna vid rån brott skiljer sig naturligtvis åt beroende på vilken typ av rån det är fråga om. Butiksrånen har sina typiska offer och gärningspersoner, medan personrånen har andra.

Bank-, post- och värdetransportrån

Utöver de juridiska personer som själva företagen utgör drabbar bank-, post- och värdetransportrånen av naturliga skäl de anställda inom dessa branscher. Det är överlag ovanligt med fysiskt våld vid bank- och postrån (Brå 2004b) och synnerligen ovanligt att detta drabbar andra än de anställda (Vardalis och Cox 1998) – även om det i kriminalhistorien finns några kända gisslandramer som involverat kunder. Vid värdetransportrånen i Sverige förekommer dock fysiskt våld mot väktare eller polis vid omkring en tredjedel av fallen (Brå 2004b).

Några uppgifter om vilken typ av bank- eller postkontor eller värdetransporter som oftast rånas finns inte. Det har däremot konstaterats att bank- och postrånen vanligen sker på tider utanför kontorens ordinarie öppettider, det vill säga före klockan 10 eller efter klockan 15, eller i nära anslutning till de vanliga tiderna för öppning och stängning (Brå 2004b). Värdetransportrånen tycks däremot begås på andra tider, inte sällan på natten (Brå 2004a). Det har också framkommit en viss koncentration av dessa rån till december månad, vilket kan förklaras av att det transporteras ovanligt mycket kontanter i samband med julhandeln (Brå 2004b). Vidare har det konstaterats att de mer välorganiserade rånen, som innebär en högre risk för skadegörelse eller fysiskt våld, relativt sett är vanligare i länen utanför storstadsregionerna, även om det skett en viss utjämning härvidlag under början av 2000-talet (Brå 2004b).

De personer som begår bank-, post- och värdetransportrånen är vanligen män i åldern 20–30 år med hög kriminell belastning. Snittåldern bland de misstänkta ligger på 25 år (Brå 2004b), vilket gör dem till i genomsnitt något äldre än de misstänkta för andra typer av rån. Drygt 40 procent har lagförts hela nio eller fler gånger tidigare (Brå 2004b). En relativt stor andel av de misstänkta, 12 procent, har också koppling till av polisen kända kriminella gäng. För att vara en så pass

grovt belastad grupp är den kända debutåldern i brott hos bank-, post- och värdetransportrånarna relativt hög, 18 år (Brå 2004b). Detta kan antyda att dessa rånare typiskt sett inte tillhör de kriminella grupper som allra tidigast utvecklat ett missbruk eller kommer från hushåll med de tyngsta sociala problemen. I början av 2000-talet, i takt med att bank- och postrånen totalt sett blev ovanligare, ökade också den redan höga organiseringsgraden vid dessa rån, med fler gärningsmän inblandade per rån och ökad förekomst av maskering och skjutvapen (Brå 2004b). Detta kan innebära att antalet personer som är inblandade i sådana rån inte minskat i samma utsträckning som antalet genomförda brott.

Butiksrån och övriga rån

Offren för butiksrån och övriga rån är, liksom vid bank-, post- och värdetransportrånarna, av naturliga skäl de anställda inom rån-drabbade branscher. När det gäller butiksrån är risken att drabbas enligt en tidigare studie av de anmälda brotten år 2000 högre för exempelvis jouröppna livsmedelsbutiker, urmakare samt kiosk- och tobakshandlare samt videobutiker än för andra typer av butiker (Brå 2002). Det finns inga jämförbara uppgifter om huruvida detta har förändrats de allra senaste åren, men urmakarnas och guldbutikernas utsatthet kan ha ökat ytterligare något sedan början av 2000-talet. Detta eftersom bank- och postrånen minskat de senaste åren och, som tidigare konstaterats, riskerar sådana minskningar att leda till att just guld- och urmakarbutiker drabbas av så kallade överflyttningseffekter (Brå 2002, Brå 2004b).

De misstänkta för butiksrån är till relativt stor del, 47 procent år 2006, ungdomar i åldern 15–20 år. Detta innebär att butiksrånare i genomsnitt är yngre än bank-, post- och värdetransportrånare, men något äldre än personrånare. I kartläggningen av de anmälda butiksrånen år 2000 framgick att en inte helt obetydlig grupp bland de misstänkta för butiksrån också var vuxna missbrukare med en omfattande tidigare brottslighet (Brå 2002). Totalt hade närmare en tredjedel av dem som misstänktes för butiksrån år 2000 lagförts nio eller fler gånger tidigare. Även de ungdomar som misstänks för butiksrån är i hög omfattning kända för brott sedan tidigare (Brå 2002).

När det gäller andra typer av rån inom övrigt-kategorin i Sverige finns det än så länge få sammanställda uppgifter om vilka brottsoffren eller gärningspersonerna är. Bilrånen har som tidigare nämnts varit föremål för en specialstudie, i vilken det visade sig att dessa rån till stor del begås av unga män med en för sin ålder omfattande kriminell belastning (Brå 2005).

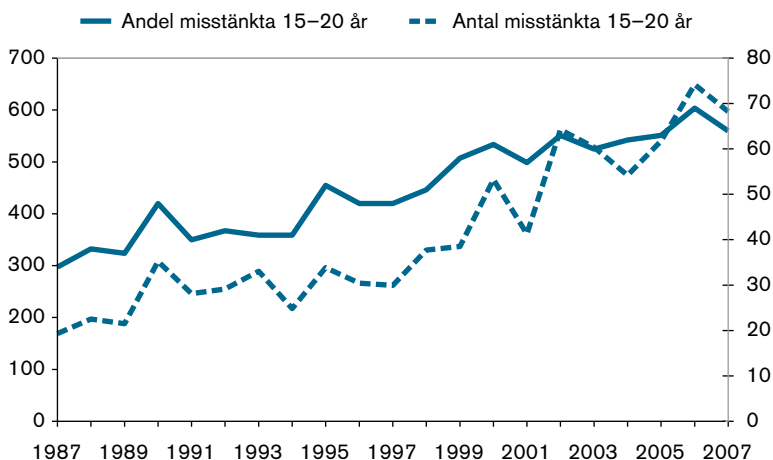
Personrån

Personrånen begås, som tidigare nämnts, ofta av ungdomar och riktas mot andra ungdomar. Utsattheten för rån är därmed generellt högre för tonåringar än för andra åldersgrupper. Enligt en specialstudie i Malmö och Stockholm år 1999 hade mellan fem och tio procent av niondeklassungdomarna drabbats av en rånliknande händelse det senaste året (Brå 2000). Detta kan jämföras med att en procent av hela befolkningen drabbas av rån enligt NTU (Brå 2007a, Brå 2008). Även NTU visar dock att utsattheten för rån är högre bland ungdomar än i den övriga befolkningen. NTU visar för ungdomarnas del också en tydlig skillnad i utsatthet mellan könen: pojkar 16–24 år utsätts signifikant oftare för rån än flickor i samma ålder. I de högre åldrarna finns däremot inga tydliga könsskillnader ifråga om utsattheten.

När det gäller ungdomar skiljer sig troligen utsattheten för rån också kraftigt åt mellan olika regioner. Personrån har utifrån de nationella trygghetsundersökningarna funnits vara ett typiskt storstadsfenomen (Brå 2008). Ungdomars utsatthet för *hot generellt* har också visat sig vara signifikant större i storstadslänen Stockholm och Skåne än i övriga riket (Brå 2007b). Typiska offer för personrån tycks alltså vara tonårspojkar eller unga män boende i en storstadsregion. Allra oftast utsätts de för rån på allmän plats, såväl enligt NTU såväl som enligt tidigare offerstudier (Brå 2000, Brå 2007a).

Vuxna över 24 år som utsatts för personrån har enligt en specialstudie av Brå:s NTU-material oftare än de yngre utsatts för rån i den egna bostaden eller på annan icke allmän plats (29 procent jämfört med 16 procent). Att genomföra ett rån mot någon i dennes hem räknas rent juridiskt ofta som ett grovt rån, på grund av den särskilda integritetskränkning som detta innebär. Risken för att ett rån ska urarta i grovt eller till och med dödligt våld tycks också större när offret rånas i sitt hem jämfört med på allmän plats. En specialstudie av de domar som samlats in inom ramen för Brå-projektet »Dödligt ungdomsvåld« visar att de som fallit offer för rånmord förövat av tonåringar i Sverige åren 1982–2006 i två tredjedelar av fallen (totalt 17 stycken) är personer som utsatts för brottet i sitt hem. Inte i något fall där offret avlidit har brottet skett på allmän plats såsom gata eller torg. I samtliga fall är offren för tonåringars rånmord personer över 30 år, allra oftast medelålders eller äldre ensamboende personer.

En mycket stor (och ökande) andel av dem som misstänks för personrån är unga män i åldern 15–20 år. År 2006 utgjorde 15–20-åringarna närmare 70 procent av alla misstänkta (se figur 6). En genomgång av samtliga 15–20-åringar som lagförts för sådana rån år 2000 visar också att relativt många (67 procent) av de unga gärningspersonerna var lagförda för brott sedan tidigare. En tredjedel hade lagförts tre eller fler gånger tidigare. Rån förövade av unga har också visat sig vara ett

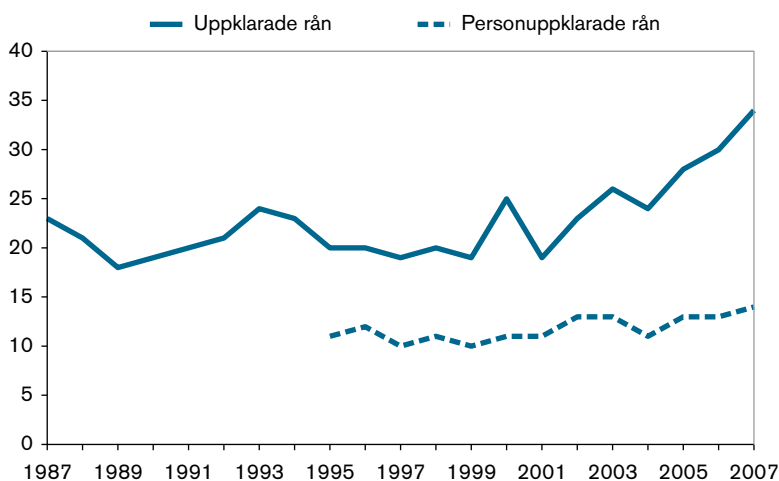
Figur 6. Antal 15-20-åringar misstänkta för personrån (vänster y-axel), samt andel 15-20-åringar i procent av samtliga misstänkta för personrån (höger y-axel). Åren 1987-2007. Källa: Brå.

så kallat *strategiskt brott*, det vill säga en brottstyp som starkt förutsäger en fortsatt brottskarriär (Brå 2000b). En annan specialstudie visade att utlandsfödda ungdomar boende i socioekonomiskt mindre gynnsamma områden utgjorde en oproportionerligt stor del av dem som misstänktes för ungdomsrån i storstäderna (Brå 2000a). Sammanfattningsvis tycks alltså den typiske gärningspersonen vid personrån vara en ung man som är inne i eller på väg in i en kriminell karriär och bor i ett storstadsområde som domineras av socioekonomiskt svaga hushåll.

Hantering i rättsväsendet

Rån är ett allvarligt brott med höga straffsatser och stor prioritet inom rättsväsendet. Sannolikheten att en rånare grips och lagförs efter ett enskilt brottstillfälle är dock inte särskilt stor. Den så kallade personupplklaringsprocenten, alltså den andel av alla anmälda brott där man lyckas binda en misstänkt person vid brottet, uppgick år 2006 till 13 procent.

Det bör emellertid påpekas att personuppleringen för rån är högre än vid många andra tillgreppsbrott. Vid exempelvis bilstöld ligger personuppleringen numera på omkring fem procent. Till skillnad från vad som är fallet vid många andra brott har personuppleringen för rån inte minskat de senaste decennierna. När det gäller uppleringen totalt, där alltså även upplering där man inte binder en

Figur 7. Andel upklarade respektive personupklarade anmälda rån, åren 1987–2007. Procent. Källa: Brå.

person vid brottet (s.k. teknisk uppläkning) inkluderas, finns i stället en tendens till ökning på 2000-talet (se figur 7).

Det faktum att uppläkningens procent, trots ett allt större antal anmälda brott, inte har minskat över tid antyder att rån är ett prioriterat brott i polisens och övriga rättsväsendets arbete. Rån, i synnerhet personrån, har också, liksom andra brott som innehåller ett våldsmoment, fått en stor uppmärksamhet i den kriminalpolitiska debatten under 1990- och 2000-talet. En annan omständighet som visar att rån är högprioriterat i polisens arbete är att andelen anmälda fall som avser förberedelse till rån är relativt hög, åtminstone vid bank-, post- och värdetransportrån (närmare 25 procent, se Brå 2004b) och butiksrånen (närmare 5 procent, se Brå 2002). Dessa förberedelseanmälningar är ofta ett resultat av omfattande spanings- och underrättelsearbete inom polisens.

Av de personer 18 år eller äldre som år 2006 befanns skyldiga till rån som huvudbrott dömdes närmare 70 procent till fängelse, med en genomsnittstid på ett och halvt år vid rån av normalgraden. De övriga 30 procenten fick i de flesta fall skyddstillstånd som huvudpåföljd. För den relativt stora grupp rändömda som är under 18 år är dock ungdomsvård inom socialtjänsten eller slutna ungdomsvård de dominerande påföljderna. Varken för ungdomarna eller för de vuxna rånarna har påföljderna enligt kriminalstatistiken förändrats nämnvärt de senaste åren. En kartläggning gjord av Åklagarmyndigheten år 2007 visade dock på något minskade strafftider vid fängelsedomar för grovt rån

mellan år 2000 och år 2005. Detta förklarades till stor del av att andelen fall som avsåg förberedelse till grovt rån ökat. För rån av normalgraden fanns inga skillnader i strafftider mellan de undersökta åren (Åklagarmyndigheten 2007).

Inte heller har den andel av rånbrotten som i domstolarna rubriceras som grova förändrats över tid. Omständigheter som gör att ett rån rubriceras som grovt är bland annat om rånaren använt ett livsfarligt vapen (t.ex. skjutvapen), om rånet utförts mot någon i dennes privata hem eller om offret kan betraktas som en särskilt sårbar och utsatt person, exempelvis en äldre eller funktionshindrad person.

Kriminalpolitik och brottsförebyggande arbete

Även om rånen är en antalsmässigt relativt liten brottskategori medför de svåra konsekvenser både enskilda personer och för samhället i stort. De individer som drabbas av rån utsätts i och med våldsmomentet för allvarligt obehag, faror och kränkningar. För både privatpersoner och företag kan påfrestningarna också bli stora i och med de ekonomiska skador som brotten orsakar. Det är således ytterst angeläget med kriminalpolitiska och brottsförebyggande åtgärder som verkar för att hålla rånbrottsligheten på en låg nivå.

En viktig förebyggande strategi när det gäller såväl butiks-, som bank- och postrånen, är åtgärder som rent fysiskt försvårar brottens genomförande, alltså så kallad situationell brottsprevention. Det kan handla om att begränsa mängden tillgängliga kontanter genom bruk av sedelboxar, slutna kassasystem och värdeskåp med tidlös eller deponeringslucka, samt sedelutmatare för kontanter. Exempel på andra situationella åtgärder i butik är begränsningar av ensam- och kvällsarbete, övervakningskameror och ändrad utformning av butikslokalen, såsom ökad insyn genom butiksfönstren, låsta bakdörrar med titthåll samt god belysning vid kundentrén. En viktig aspekt av de tekniska och kontantbegränsande åtgärderna är att informera dem som kommer in i lokalen (och därmed potentiella rånare) om att sådana skydd finns. Som tidigare nämnts har situationella åtgärder haft en betydande inverkan på att bank- och postrånen minskat sedan början av 1990-talet (Brå 2004b). En risk vid sådana åtgärder är visserligen att brottsligheten flyttar över till nya objekt, men sådana överflyttningar har varken för rån eller för brott generellt visat sig vara lika stora som de aktuella minskningarna (Hesseling 1994, Brå 2004b).

Då många rån begås av en relativt liten grupp kriminella kan även riktade polisinsatser vara ett sätt att få ned brottsligheten. Åtminstone när det gäller vissa särskilda underkategorier av rån, såsom bankrån eller rån mot urmakare, anses det kunna ge tydliga brottsförebyggande effekter att bedriva spaningsverksamhet som inriktar sig på att verkli-

gen få tag i gärningspersonerna (Brå 2001, Brå 2002). Detta eftersom man antar att rånen begås av ett litet antal professionella personer som annars är mycket benägna att upprepa brotten. Även person- och butiksrån förövade av ungdomar har visat sig minska på ett sätt som syns i åtminstone den regionala statistiken när polisen kartlagt och stort visat särskilt brottsaktiva grupper av ungdomar (RPS 2000). Det handlar här alltså om prevention genom såväl inkapaciterings- och nätverks-effekter, som sociala insatser aktualiserade genom polisingripandena. När det gäller just bankrån och vissa typer av butiksrån är sannolikt själva inkapaciteringen mer effektiv än de rehabiliterande och sociala insatserna. De potentiellt stora ekonomiska byten och den höga status i den kriminella världen som dessa typer av rån kan ge innebär att de antagligen alltid har en attraktionskraft på vissa individer.

Socialpolitiska åtgärder kan också vara viktiga, i synnerhet när det gäller personrån. Då dessa rån till stor andel begås av ungdomar från storstadsområden med hög koncentration av sociala problem (Brå 2000), kan sociala klyftor och utanförskap vara en del av de bakomliggande orsakerna. Internationell forskning visar exempelvis på samband mellan våldsbrott generellt och låga nivåer av så kallat socialt kapital, i termer av bland annat misstänksamhet och brist på identifikation, bland invånarna i ett samhälle (Galea m.fl. 2002). Även om de ekonomiska värden som de unga rånarna kommer över ofta är tämligen små, antyds i svenska undersökningar också att rånen kan vara ett sätt för ungdomar från resurssvaga hem att »ge igen« på vad som uppfattas som mer privilegierade grupper av ungdomar (Brå 2000). Olika sociala och politiska insatser för att motverka klassklyftor, segregation och utanförskap kan därför vara ett i längden viktigt sätt att minska antalet ungdomsrån.

Referenser

- Brottsförebyggande rådet, Brå (2000a). *Ungdomar som rånar ungdomar i Malmö och Stockholm*. Rapport 2000:6. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brottsförebyggande rådet, Brå (2000a). *Strategiska brott*. Rapport 2000:3. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brottsförebyggande rådet, Brå, (2002). *Butiksrån*. Rapport 2002:16. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brottsförebyggande rådet, Brå (2004a). Ahlberg, J. Rån, I: Dolmén, L.,(red.), *Brottsutvecklingen 2001–2003*. Rapport 2004:3, Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brottsförebyggande rådet, Brå (2004b). *Bank-, post- och värdetransportrån. En analys av rånen under 1990-talet*. Webbpublikation, Brottsförebyggande rådet: <www.bra.se>.

- Brottsförebyggande rådet, Brå (2005). *Kort om: Bilrån*. Informationsblad från Brottsförebyggande rådet juni 2005. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brottsförebyggande rådet, Brå (2007a). *Nationella trygghetsundersökningen 2006. De första resultaten om utsatthet, trygghet och förtroende*. Rapport 2007:14. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brottsförebyggande rådet, Brå (2007b). *Ungdomar och brott i Sveriges län 1995–2005*. Rapport 2007:30. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brottsförebyggande rådet, Brå (2008). *Nationella trygghetsundersökningen 2007. Om utsatthet, trygghet och förtroende*. Rapport 2008:3. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Flyghed, J. (2000). Vräkning – orsak eller verkan. I: Rundqvist, W. och Swärd, H. (red.) *Hemlöshet – an antologi om olika perspektiv och förklaringsmodeller*. Stockholm: Carlssons.
- Galea, S. m.fl. (2002). Social Capital and Violence in the United States, 1974–1993, *Social Science & Medicine* 55 (2002), s. 1373–1383.
- Hesseling, R. (1994). Displacement: A Review of the Empirical Literature. I: Clarke, R. V. (ed.), *Crime Prevention Studies*, vol. 3. New York: Criminal Justice Press.
- Rikspolisstyrelsen, RPS (2000). *Polisväsendets årsredovisning år 2000*. Stockholm: Berlings Skogs.
- Åklagarmyndigheten. ÅM (2007). *Domstolarnas påföljdspraxis vid vissa våldsbrott – En rapport från Åklagarmyndigheten 2007*. Stockholm: Åklagarmyndigheten.
- Vardalis, J. & Cox, T. C., (1998), A descriptive analysis of bank robberies in Dade County, Florida, during 1994, *Journal of Security administration*, 21:1–18.